

МАКС ВЕБЕР І СУЧАСНІСТЬ: МОДЕРНІЗАЦІЯ, РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ, ЛЕГІТИМАЦІЯ

Роман Борисов

*кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології
/Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: r.i.borysov@karazin.ua,
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3757-3630>*

У статті розкриваються особливості соціологічного теоретизування, що пропонує класична соціологія, зокрема концепція М. Вебера. Визначаються тематичні напрямки, що стали центральними для соціології німецького науковця: модернізація, раціоналізація, легітимація та ін.; аналізується їхня генеза з точки зору сучасних для М. Вебера філософських (Баденська школа неокантіанства) та соціологічних (концепція культурних форм Г. Зіммеля) студій. Підкреслюється, що раціоналізація, яка з соціологічної оптики була вперше розглянута М. Вебером, стає наскрізною темою для соціології до кінця ХХ століття. Зазначається, що подальший розвиток концепції раціоналізації відбувається в межах комунікативного повороту соціології, пов'язаного з ім'ям Ю. Габермаса. Акцентується на тому, що концепція конструювання соціального з огляду на смисл, який вкладає актор у свої дії, стає першою спробою теоретичного синтезування в процесі подолання методологічної кризи в соціологічній науці. Наголошується, що соціологія М. Вебера пропонує відхід від «контейнерного підходу» в аналізі суспільства, який у подальшому був реалізований у межах світ-системної (А. Г. Франк, І. Валлерстайн, Дж. Аррігі та ін.) та синтетичної (М. Арчер, П. Бурдьє, Е. Гідденс, П. Штомпка та ін.) концепцій. Зазначається, що проблематика бюрократизації, сформульована М. Вебером на початку ХХ століття для опису процесів становлення модерної держави, набуває сьогодні нової актуальності у зв'язку із поширенням «бюрократичного духу» на комерційні підприємства, побудовані за мережевою логікою. Аналізуються тенденції посилення (само)менеджменту з боку найманих працівників, що прискорюються переходом на дистанційну форму праці. Автор показує, яким чином процеси легітимації, необхідні для сприйняття змін у професійній діяльності, водночас сприяють фрагментації та розпаду локальних соціальних просторів.

Ключові слова: *М. Вебер, смисл, модернізація, раціоналізація, легітимація, бюрократизація, мережева логіка, прекарність.*

Постановка проблеми

14 червня 1920 року в результаті вивчення пандемії грипу (так званої «іспанки»), яка забрала життя чималої частини жителів післявоєнної Європи, пішов із життя Максиміліан Карл Еміль Вебер. Саме з його уходом закінчується ціла епоха існування класичної соціології: на цей момент вже немає в живих Карла Маркса, Еміля Дюркгайма, Георга Зіммеля (мабуть, винятком є Фердинанд Тьонніс, що дожив до 1936 року), які зробили неоціненний внесок у розвиток соціологічної науки.

Беззаперечним досягненням діяльності класиків соціології стала інституціоналізація соціологічної науки в європейських університетах, де аж до кінця ХІХ століття «імперіалістичні» прагнення соціології, котра намагалася, починаючи з О. Конта, об'єднати всі соціальні науки під своєю егідою, наштовхувалися на кафедральну, дисциплінарну і методологічну неприязнь. Соціологія в Європі починає отримувати визнання тільки з 1895 року, коли Е. Дюркгайм у Франції засновує перший соціологічний факультет на території

континентальної Європи, а в 1909 році М. Вебер разом з Г. Зіммеlem, Ф. Тьоннісом та іншими соціологами бере участь у створенні Німецького соціологічного товариства, що сприяє становленню соціологічної науки як дисципліни, визнаної Академією [1].

З моменту повноцінної інституціоналізації соціології минуло дещо більше одного століття. Суспільство змінюється (твердження, що ще у середині ХХ століття стало настільки ж аксіоматичним, наскільки і концептуально порожнім), проте незмінним залишається питання щодо того, наскільки придатним є категоріальний апарат класичної соціології, вироблений під час переходу суспільства зі стану традиційного до стану модерного, до аналізу сучасних соціальних реалій.

Зростання культурного розмаїття, інформатизація і віртуалізація соціальних відносин, підйом соціальних рухів і безліч інших процесів, які набувають глобального характеру, стають викликом для соціології як окремої науки. Не випадково з кінця ХХ століття все частіше і частіше робиться вибір на користь міждисциплінарних досліджень, в яких «розчиняється» специфічно соціологічний погляд на глобальні соціальні процеси. На зміну «соціологічному імперіалізму» приходять «соціологічна колоніальність», тобто тенденція «асиміляції / анексії» соціологічного знання все більш широким комплексом соціальних наук. Саме в такій ситуації поступово втрачає соціологією власної ідентичності, посиленої невирішеністю третьої теоретико-методологічної кризи, відбувається реактуалізація класичної соціологічної спадщини. У дискурсі сучасної європейської соціології, починаючи з 1970-80-х років у Німеччині (так званий Веберівський Реннесанс) та з 1990-х років на пострадянському просторі відбувається (пере)осмислення теоретичної спадщини М. Вебера. Цей процес не завершується у ХХ столітті, про що свідчить видання у 2020 році в Німеччині повного зібрання творів німецького класика, яке налічує 47 томів [2].

Виклад основного матеріалу. Чим же так «притягує» особистість і, головне, творчість Макса Вебера, що до неї протягом століття не перестають звертатися нові й нові покоління соціологів?

Відповідаючи на це питання, перш за все зазначимо, що, отримавши юридичну

освіту і почавши шлях публічного політика (на цьому терені М. Веберу пощастило значно менше, ніж у розвитку соціальної науки, незважаючи на те, що він брав участь у розробці конституції Веймарської республіки, яка встановилася на короткий за історичними мірками період 1919 - 1933 рр.), М. Вебер ніколи не припиняв академічної діяльності. Широта наукових інтересів М. Вебера повною мірою дозволяє назвати його мультиінструментальним вченим: його роботи внесли чималий внесок у розвиток історії, юриспруденції, політології, релігієзнавства тощо.

Звернення до теоретичної спадщини як у соціології, так і в інших соціальних науках, нерідко призводить до розвитку і продукування концепцій, які дозволяють не тільки більш адекватно описати соціальний світ, а й сконструювати прогноз соціальних наслідків суспільних трансформацій. У цій статті ми розглядаємо як найбільш евристичний той внесок М. Вебера в соціологічну науку, який дозволяє досліджувати проблематику модернізації (соціальних змін), раціоналізації і влади. З огляду на це, *метою даної публікації* є визначення перспектив використання категорій і структур мислення, запропонованих М. Вебером, до аналізу специфіки актуальної соціокультурної ситуації.

Реалізуючи цю мету, ми звернулися до визначення векторів трансформації суспільства, які супроводжуються руйнацією традиційних і становленням модерних соціальних інститутів. Ця проблематика стала першою і найбільш загальною, що опинилася у фокусі уваги соціології, яка лише народжувалася. Незалежно від того, яку типологію суспільства¹ розробляли соціальні мислителі, їхні роботи об'єднувала думка про загальну спрямованість процесів, яку пізніше М. Вебер позначить як «раціоналізацію».

Нагадаємо, що в контексті міркувань про раціоналізацію М. Вебер пов'язує процеси становлення капіталістичних відносин, присутніх у зародковому стані в до-модерному суспільстві (у вигляді процесу

1 «Мілітарне» чи «промислове / індустріальне» суспільство у А. де Сен-Сімона, О. Конта, Г. Спенсера, «феодална» чи «капіталістична» формація у К. Маркса та Ф. Енгельса, суспільства «механічної» чи «органічної» солідарності у Е. Дюркгейма, спільність (Gemeinschaft), у якій превалує «сутнісна воля», чи суспільство, що конструюється шляхом домінування «вибіркової волі» у Ф. Тьонніса тощо.

отримання прибутку з трудової діяльності підпорядкованих груп, унаслідок утворення взаємозв'язків між соціальними групами, чийм основним видом діяльності є економічний обмін і т.ін.), з поширенням специфічної трудової етики. Остання зароджується в рамках протестантизму і, на відміну від багатьох інших християнських конфесій чи релігій, постулює працю як термінальну цінність. Особливістю протестантської етики є сакралізація праці як діяльності, яка доповнює (а згодом витісняє) більш традиційні ритуальні релігійні практики. Це супроводжується поширенням і універсалізацією цілепокладання як елементу трудової діяльності, який водночас є підставою інструментального типу раціональності, що співвідносить цілі і засоби їхнього досягнення. У свою чергу, поступова десакралізація релігійних реалій і ритуалів, проголошена протестантизмом, у повній відповідності до діалектики культурних форм Г. Зіммеля призводить до десекуляризації, заміщення релігії (домінуючої форми домодерної суспільної свідомості) наукою. Раціоналізація стає продуктом секуляризації і чинить істотний вплив на повсякденне життя: «Процесом раціоналізації в області техніки і економіки, безсумнівно, зумовлена і значна частина «життєвих ідеалів» сучасного буржуазного суспільства: праця, спрямована на створення оптимального методу розподілу матеріальних благ, без сумніву, являє собою для представників «капіталістичного духу» одну з головних цілей» [4, с.31]. Макросоціальні процеси трансформації соціальної реальності відображаються на мікрорівні у вигляді «інтелектуалізації», яка сприяє «розчаклування» світу: «... зростаюча інтелектуалізація і раціоналізація не означають зростання знань про життєві умови, в яких доводиться існувати. Вона означає дещо інше: люди знають або вірять в те, що, варто тільки захотіти, і в будь-який час можна все дізнатися; що, отже, принципово немає ніяких таємничих сил, які не піддаються обліку, що, навпаки, всіма речами в принципі можна опанувати шляхом розрахунку. Останнє, у свою чергу, означає, що світ розчаклований. (...) Тепер все робиться за допомогою технічних засобів і розрахунку. Це і є інтелектуалізація» [5, с.713-714]. Отже, поняття раціоналізації стає основним для М. Вебера: всі розділи його соціологічної концепції, починаючи зі

структури соціальності (типологія соціальних дій) і закінчуючи аналізом макросоціальних процесів у політиці (становлення бюрократії як соціального класу, чия діяльність пов'язана з втіленням раціоналістичного підходу до управління), економіці і релігії (становлення капіталістичного суспільства), пронизані феноменом раціонального. Інакше кажучи, соціологічна думка початку ХХ століття в особі М. Вебера, чий ідеї перегукуються із раціональним поглядом на вектор соціальних змін, пов'язує процеси модернізації суспільства з індивідуальними процесами цілепокладання, що зароджуються у свідомості індивіда в результаті інтеріоризації елементів культури.

У якості підстави такої раціональності людської діяльності М. Вебер визначає специфічний зміст, вкладений діячем в акти, які здійснюються ним. Поняття смислу, до якого звертається М. Вебер з опорою на роботи Баденської школи неокантіанства, практично до кінця ХХ століття задавало тон у визначенні предмету соціології. Розглядаючи види діяльності, які сучасники М. Вебера закладали в основу людської поведінки (Г. Тард як таку називає наслідування, Г. Лебон - дії індивідів, які перебувають у натовпі, Г. Зіммель - соціальні процеси, що представляють усталені культурні форми), німецький науковець відзначає недолік смислової навантаженості, що дозволяє трактувати їх як «неповні», такі, що здійснюються найчастіше як необхідна реакція на зовнішні події, причому неважливо, пов'язані або не пов'язані вони з поведінкою іншого індивіда. Тут М. Вебер фактично передбачає критику біхевіоризму 1920-30-х років, який прагнув під впливом досягнень біологічної науки звести не тільки дії тварин, а й соціальні процеси до формули «стимул-реакція», і встановлює соціологічний критерій соціальності дії. Причому цей критерій конструюється М. Вебером таким чином, щоб він не став результатом «інтервенцій» з боку інших наук. Це автоматично вирішує питання про автономію соціології. Найбільш соціальними є такі типи сенсу, які узгоджуються з раціональністю актора, який діє. У концепції М. Вебера було закладено розрізнення різних типів раціональності - як формальної, так і субстанційної (орієнтованої на втілення, підтвердження і вкорінення цінностей у діях актора) [6, с.84].

Оптика методології розуміючої соціології є більш чутливою по відношенню до смислів, якими керуються діючі агенти, ніж методологія позитивістської соціології, а її використання дозволяє М. Веберу відійти від жорсткої прив'язки раціональності до співвідношення цілей і засобів, як це відбувається в концепції Вільфредо Парето². Саме ця проблематика раціональності була розвинена в пізніх роботах Юргена Габермаса (як це не парадоксально) - одного з представників Франкфуртської школи соціальних досліджень. Продовжуючи критику інструментального розуму, розпочату в роботах Макса Горкгайма і Теодора Адорно, Ю. Габермас критично переглядає антропологічні підстави марксизму і стверджує, що інструментальна («технічна») раціональність є менш соціальною порівняно з комунікативною раціональністю [7]. Таким чином, Ю. Габермас постулює, що він відкрив новий тип раціональності, спрямований на досягнення (взаємо)розуміння між учасниками соціальної дії. Відзначимо, що деякі підстави в розрізненні типів раціональності у М. Вебера можна углядіти в його поділі на раціональність, спрямовану на досягнення мети, і раціональність, спрямовану на дотримання цінності. Проте М. Вебер при характеристиці обох типів раціональності акцентує увагу на іманентну інтенціональність раціонального типу дії, що дозволяє Ю. Габермасу провести розрізнення типів раціональності за новим критерієм (наявність / відсутність мети) і виділити комунікативний і стратегічний / інструментальний типи дії, щоправда, упускаючи аксіологічний аспект міжіндивідуальної взаємодії, привнесений М. Вебером з філософії (а саме з робіт представників Баденської школи неокантіанства).

Адекватне осмислення соціальності неможливе лише шляхом вивчення особистості та нематеріальних складових культури (норми, цінності, мова та ін.): необхідно враховувати всі чинники, які сприяють (ре)організації соціальних взаємодій і не зводяться ані до особливостей окремої особистості, як на цьому наполягали представники психологічного підходу, ані до специфічної конфігурації згоди і примусу по відношенню до індивіда (в найбільш по-

вній мірі цей підхід розкритий у концепції соціального факту Е. Дюркгайма). М. Вебер робить першу спробу подолати дихотомію об'єктивізму і суб'єктивізму, знаходячи джерело соціального в культурі, яка є похідною від опозиції суспільства і людини. Подальший розвиток соціологічної теорії показує, що зазначену дихотомію не було подолано, в результаті чого сформовані нові шляхи її вирішення. Так, погляд на проблематику раціональності як підстави соціального життя істотно видозмінюється з 70-80-х років ХХ століття, коли в соціальних науках відбувається «прагматичний поворот», який знаменує появу нового фокусу уваги соціології. Його дослідницька проблематика зачіпає рутинізовану складову соціального життя (див. концепції практик), яка переносить увагу науковців з усвідомлених, відрефлексованих типів дій на рутинні і повсякденні (докладніше див. роботи А. Щюца, А. Сікурела, П. Бергера, Т. Лукмана, Е. Гофмана та ін.). У результаті переміщення «центру» аналітично розглянутої соціальності з індивіда як виробника сенсу до мережі міжіндивідуальних взаємодій, в яких ключову роль відіграють не стільки «вузли», скільки конфігурації взаємозв'язків між ними, відбувається розкриття внеску нових учасників («актантів») - матеріальних речей - у соціальні процеси. Раціональність набуває нових (позалюдських) вимірювань, які істотно трансформують соціальність, «відриваючи» себе від людських агентів.

І хоча такий підхід суперечить прагненню М. Вебера пов'язати соціальність зі смисловою (значущою) складовою людської поведінки, ми відзначимо спробу М. Вебера «відірвати» соціальність від суспільства.

Інший поворот у соціології позначив неможливість вивчення суспільства, що замикається в державних або локальних межах, поза зв'язком з іншими суспільствами, тобто так званого «контейнерного підходу». З кінця ХХ століття в соціологічній літературі актуалізується проблематика формування процесів і потоків (найбільш яскраво вона позначилася в роботах Дж. Уррі [9, 10]), що змінюють конфігурацію суспільства. Дослідження такої проблематики слідує за визначенням у роботах М. Вебера виміром соціальної активності, для якої не мають вирішального значення міждержавні кордони. З одного боку, зсув

2 Незважаючи на уявну схожість дихотомій «раціональне – нераціональне» (у термінології М. Вебера) і «логічне-нелогічне» (у термінології В.Парето)

уваги соціології на дослідження проблематики держави як інституту, який поступово втрачає характеристику актора, що має можливість визначати (і обмежувати, проводити легітимне розрізнення) простір, свідчить про втрату дослідницької перспективи, позначеної М. Вебером: незважаючи на повсюдну видиму раціоналізацію, процеси трансформації політичного простору, впровадження логіки економічного поля і медіатизації політики виходять за межі концептуальних побудов М. Вебера, який трактує модерну державу як інститут, чия діяльність ґрунтується на раціонально-легальному типі панування. З іншого боку, в роботах теоретиків синтетичного напрямку соціології ми спостерігаємо збереження базового положення про особливості реалізації монополії на застосування (не тільки фізичного) насильства [12, 13]. Концепція множинної модернізації (в термінології Ш. Айзенштадта [14]) дозволяє відмовитися від «контейнерного» підходу і визначити актуальний соціальний світ як низку систем (або як ієрархізовані варіанти структури єдиної світ-системи). Це дає можливість концептуалізувати соціальні сили, які довгий час перебували поза межами уваги соціальної науки. Так, науковці, які запропонували світ-системний підхід і теорію залежності, фіксують появу принципово нових агентів соціальних змін (насамперед фінансових), чие функціонування не збігається / виходить за межі державних кордонів. Зростаюча пов'язаність світу, яка отримала позначення глобалізації, дозволяє розглядати динаміку розподілу влади, яка, як і раніше, реалізується шляхом застосування насильства як на фізичному, так і на символічному рівнях. Події останнього десятиліття показують вкрай неоднорідні тенденції як послаблення держави (в першу чергу, її функції, пов'язаної з розподілом економічного капіталу), так і її посилення в аспектах, пов'язаних з проблематикою безпеки (що відображається не (с)тільки в застосуванні фізичної сили, скільки у вчиненні символічного насильства)³: ми стаємо свідками наростаючих обмежень потоків,

3 Знищення пам'яток культури силами ІДІЛ на Близькому Сході, процеси декомунізації в Україні, введення низки карантинних заходів, що фактично окреслюють як умовні старі державні кордони, так і створюють нові - між так званими «карантинними зонами» (прикладі можна тільки множити).

причому не тільки і не стільки людських (унаслідок карантинних заходів), скільки інформаційних, символічних, економічних, технологічних. Незважаючи на тенденцію до відмови від жорсткої дихотомії «права-неправа» на користь «постправа», з'являється стійка практика регулювання інформаційних повідомлень в інтернет-просторі⁴.

Регуляція потоків актуалізує роль класичної бюрократії, яка розглядається як один з найважливіших факторів появи сучасної капіталістичної формації, чия генеза і особливості функціонування описані в низці робіт М. Вебера [15]. У ХХІ столітті ця соціальна група слідом за втратою впливу у зв'язку з катастрофою проекту держави суспільного добробуту повертається в перетвореному вигляді - як «мережева бюрократія». Остання, хоча і є продуктом раціоналізації, вже не має відношення до державного сектору економіки і тому не є ієрархічним утворенням. Вона керується мережевою логікою [16], спрямованою на внутрішній контроль та зовнішнє залучення інвестицій. В умовах максимізації фінансових ризиків інвестиції набувають надтекучості та переміщуються до тих сегментів мережі, результати діяльності яких демонструють зовнішні, формальні успіхи, втілені в різноманітних фінансових показниках, рейтингах тощо. «Дух бюрократії», спрямований на формалізацію комплексів соціальних відносин, що ускладнюються, тепер пронизує не тільки державу, а й великі корпорації, зорієнтовані на досягнення максимального прибутку. Як зазначає В. Квачов, пом'якшення процесу менеджменту робочої сили призводить до посилення риторики (а слідом за ним і практики) контролю [17].

Веберівська проблематика легітимації панування набуває нового вигляду: в умовах встановлення режиму надзвичайної ситуації [19] відбувається становлення нових технологій менеджменту робочої діяльності, а також відмова від «традиційних» форм нагляду або щонайменше звуження їхнього використання. У цілком фуколдівському дусі відбувається перетворення контролю за допомогою технологій (електронні пере-

4 Боротьба з «гібридною агресією» на прикладі України, протиборство «фейкам», пов'язаним як з політичними подіями в країнах Західної Європи і США, так і з пандемією COVID-19.

пустки, що фіксують перебування співробітника за комп'ютером, відеокамери, які дозволяють відслідковувати зміст дій співробітника), причому нагляд як такий втрачає свою явленість у процесі інтеріоризації співробітником: відтепер турбота про належні результати професійної діяльності делегується на «нижчий рівень» безпосереднього виробництва. Незважаючи на те, що перехід до нових договірних відносини може і не бути здійснений під час тривалого covid-карантину, вимоги до результатів роботи за відсутністю безпосереднього контролю істотно змінюються: акцент оцінювання нематеріальної професійної діяльності зміщується з тривалості і процесуальності на результати, що підлягають квантифікації, регламентованої численними формальними приписами, об'єктивованими в КРІ і т.п..

З одного боку, менеджмент підприємств демонстративно апелює до зняття соціальних бар'єрів між співробітниками, які знаходяться на різних професійних позиціях⁵: все частіше поширюється практика гнучкого графіку роботи, введення якого прискорюється у зв'язку з переходом до дистанційної форми роботи. Трансформація робочого часу з континуального стану до дискретного в перспективі сприяє розмиттю вільного часу, зникненню хронологічної межі між професійною діяльністю і дозвіллям. Це, безумовно, нова грань колонізації життєвого світу (конкретніше - «вільного часу», який спочатку не підпорядковується трудовим розпорядженням) з боку економічної системи, описаної Ю. Габермасом [18].

Окрім цього, від працівника очікується, що він самостійно налагодить процес виробництва за допомогою самоменеджменту зусиль, що свідчить про процес делегування контролю, можливого завдяки визнанню співробітником легітимного панування порядку, що встановлюється [6, с.109]. Легітимація делегування і успішної

імплементації контролю відбувається тим успішніше, чим більш суб'єктивність співробітників «пов'язана» з цілями компанії. О. Голіков і В. Тягло відзначають дифузність, яка дозволяє задіяти в якості елементів абсолютно різні позатрудові практики, знаки, речі, а також констелятивність нематеріальної праці, за якої експлуатації піддається соціальна діяльність, що виходить за межі трудової [20]. Саме таким чином легітимізується соціалізація збитків у вигляді прийняття на себе витрат на амортизацію обладнання, експлуатацію приміщення, яке трансформується з приватного у виробниче (на час трудової діяльності) і публічне (на час комунікації з колегами за допомогою відеозв'язку), що не супроводжується жодними компенсаційними механізмами (збільшення заробітної плати, зростання частки власності співробітників компанії тощо).

У таких умовах зусилля менеджменту зосереджуються не на безпосередньому контролі, а на побудові системи формальних показників результатів праці. Дії менеджменту приватних компаній все більше і більше підлягають формально-раціональній логіці, що було описано М. Вебером у застосуванні до соціальних процесів епохи зрілого капіталізму як «бюрократизація». Остання призводить до символічного і практичного переважання показників інструментальної раціональності, яка продукує встановлення засобів (інструментів, технологій) як більш важливих порівняно з цілями. Наслідки таких процесів виражаються в ерозії соціального всередині трудового колективу, що змушує менеджерів робити активні зусилля з відтворення солідарності, що розчиняється, у заміні традиційних типів солідарності ерзац-продуктами корпоративної культури. Прекаризація трудової діяльності, яка, зокрема, виражається в переході на «проектний» тип роботи, елімінує трудовий колектив як єдине соціальне ціле: немає необхідності вибудовувати довгострокові відносини з колегами, склад яких зміниться при переході до виконання іншого проекту.

У сучасних умовах конфігурація соціальних відносин стає все більш комплексною. У модернізованому суспільстві виявляються як нові виміри соціального (віртуальний простір, в якому модифікуються існуючі і генеруються нові соціальні відносини), так і нові

5 У найбільш явному вигляді такі спроби постають в численних практиках поширення впливу професійного колективу за межі власне «професійного часу», часу, відведеного на виконання службових обов'язків. Ритуали спільного святкування, які виконують у традиційному суспільстві функцію конструювання соціальної згуртованості, переозначають трудовий колектив як «другу сім'ю». Це сприяє конструюванню специфічної корпоративної культури, яка внаслідок інтеріоризації призводить до більш активного залучення співробітників до професійної діяльності.

учасники взаємодії (речі, які номінуються як «актанти»). Проблематика інструментальної раціональності набуває все більшої актуальності внаслідок того, що стає основною для функціонування соціальних організацій: спостерігається раціоналізація і бюрократизація комерційних установ, що знищують соціальний вимір міжіндивідуальних взаємодій. Останні стають при цьому більш крихкими і втрачають міцність, вкоріненість, розглянуту в класичній соціології в якості латентної функції соціальних інститутів. Такі зміни стають можливими у зв'язку з актуалізацією легітимного панування, що відіграє роль засобу розщеплення, індивідуалізації і розпаду мікросоціальних просторів (сконструйованих організаціями, які в процесі діяльності керуються логікою бюрократизму). Разом з трансформацією раціональності ускладнюється і розвивається феномен соціального: логіка функціонування соціальних систем залишається колонізуючою, орієнтованою на експансію як до інших систем, так і до життєвих світів. Раціональність відривається від індивіда (цілепокладання не залишається головним компонентом соціальної взаємодії), але стає основною характеристикою соціальних структур. У соціумі виявляються нові пласти соціального, що не пов'язані з технічною раціональністю та відсувають на другий план аксіологічну раціональність: структури і мова («лінгвістичний поворот»), практики і речі («прагматичний поворот») тощо.

Висновки. Ускладнення світу неминуче сприяє істотній модифікації категоріального

апарату соціології, яка не тільки залишається мультипарадигмальною наукою, але більш того – наукою, яка закріплює відмінності між своїми парадигмами. Численні «повороти» у соціогуманітарних науках не залишились поза впливом М. Вебера. Соціологічна теорія німецького класика була сформульована у соціокультурному контексті Західної Європи, що переживала становлення модерного суспільства. Численні політичні процеси, пов'язані із побудовою імперій (у тому числі колоніальних), міждержавними конфліктами Першої світової війни та численними соціальними заворушеннями 1910-1920-х років, не призвели до аберації соціологічного мислення М. Вебера. Незважаючи на геть інший соціокультурний контекст, тематики модернізації, раціоналізації та легітимації зі значними доповненнями та застереженнями були продовжені у соціологічних концепціях ХХ століття. Веберівські ідеї були розвинуті в соціології після смерті їхнього автора. Нові соціальні виміри кінця ХХ - початку ХХІ століття не стають автономними від базових проблематик суспільства, що були у фокусі уваги німецького науковця, а саме стосуються вивчення соціальних змін, форм соціальних нерівностей та реалізації владних відносин. Унаслідок цього соціологічний інструментарій, розроблений класиком, залишається важливим для сучасних соціологічних досліджень, і, на наше переконання, може бути застосований у подальшому вивченні трансформаційних процесів у суспільстві, в тому числі українському.

Список літератури

1. Гергилов Р. Е. Немецкое социологическое общество перед Первой мировой войной. Журнал социологии и социальной антропологии. 2003. Т. 6. № 3.
2. Кильдюшов О. Новая интеллектуальная биография Макса Вебера. Социологическое обозрение. 2020. Т. 19. № 3.
3. Фукуяма Ф. Какое общество лежит в конце истории? URL: <http://perevodika.ru/articles/24874.html>.
4. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. С. 61-272.
5. Вебер М. Наука как призвание и профессия. Избранные произведения. М.: Прогресс, 1990. С. 707-735.
6. Вебер М. Основные социологические понятия. Хозяйство и общество. Очерки понимающей социологии. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2016. С. 67-112 с.
7. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / пер. с нем.; под ред. Д. В. Складнева. Санкт-Петербург: Наука, 2001. 380 с.
8. Давыдов Ю. Н. Социологический редукционизм и вульгарный социологизм как симптомы кризиса. История теоретической социологии. Том 2. М.: Канон+, ОИ «Реабилитация», 2002. 560 с.
9. Урри Д. Мобильности. М.: Праксис, 2012. 576 с.
10. Урри Д. Социология за пределами обществ. Виды мобильности для XXI столетия. М.: Высш. шк. экономики, 2012. 336 с.
11. Элиас Н. О процессе цивилизации: Социогенетические и психогенетические исследования. Том 1. Изменения в поведении слоя мирян в странах Запада. М.; СПб: Университетская книга, 2001. 332 с.
12. Элиас Н. О процессе цивилизации: Социогенетические и психогенетические исследования. Том 2. Изменения в обществе. Проект теории цивилизации. М.; СПб: Университетская книга, 2001. 382 с.
13. Бурдые П. О государстве. Курс лекций в Коллеж де Франс (1989-1992). М.: Издательский дом ДЕЛО РАН-ХиГС, 2016. 720 с.

14. Eisenstadt, S. N. (2000) 'Multiple Modernities' Daedalus Vol. 129. Pp. 1–29
15. Вебер М. Политика как призвание и профессия. Власть и политика. М.: РИПОЛ классик, 2017. С. 252-326.
16. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2001. 608 с.
17. Kvachev V. From Weberian bureaucracy to networking bureaucracy // Социологическое обозрение. 2019. №18. С. 28-40.
18. Хабермас Ю. Отношения между системой и жизненным миром в условиях позднего капитализма // THESIS. Весна 1993. Т. 1. Вып. 2. С. 123-136.
19. Агамбен Дж. Homo sacer. Чрезвычайное положение / пер. с итал. М.: Европа, 2011. 148 с.
20. Голиков О., Тягло В. Нематеріальна праця як феномен та поняття: статус у світі ненадійності та можливості дослідження // «SOCIOPROSTIR: Міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи», 2021 (10). С. 7-20. DOI: <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2020-10-01>

References

1. Gergilov, R. (2003). "German Sociological Society before the First World War" The Journal of Sociology and Social Anthropology № 3 [in Russian]
2. Kildyushov, O. (2020). "New Intellectual Biography of Max Weber" Sociological review 19(3) [in Russian]
3. Fukuyama, F. (2014). What kind of Society is in the End of History? The Kiev Times [online]. Available at: <http://perevodika.ru/articles/24874.html>. [in Russian]
4. Weber, M. (1990). "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism". Selected works. Moscow: Progress. P. 61-272 [in Russian]
5. Weber, M (1990). "Science as a Vocation". Selected works. Moscow: Progress. P. 707-735 [in Russian]
6. Weber, M (2016). "Basic Concepts in Sociology" Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Moscow: HSE Publishing House, P. 67-112 [in Russian]
7. Habermas, Y. (2001) Moral Consciousness and Communicative Action. Saint-Petersburg: Science [in Russian]
8. Davydov, Y. (2002) "Sociological Reductionism and Vulgar Sociologism as the Symptoms of Crisis" History of Theoretical Sociology. Moscow: Canon+, P. 142-167 [in Russian]
9. Urry, J. (2012) Mobility. Moscow: Praxis [in Russian]
10. Urry, J. (2012). Sociology beyond societies: Mobilities for the twenty-first century. Moscow [in Russian]
11. Elias, N. (2001). The civilizing process (Vol. 1). Moscow: Book of University [in Russian]
12. Elias, N. (2001). The civilizing process (Vol. 2). Moscow: Book of University [in Russian]
13. Bourdieu, P. (2016) On the state: Lectures at the College de France (1989-1992). Moscow: Publishing House «Deal» [in Russian]
14. Eisenstadt S. N. Multiple Modernities. Daedalus. 2000. Vol. 129. Pp. 1–29
15. Weber, M (2017). "Politics as a Vocation". Power and Politics. Moscow: RIPOL-classics, pp. 252-326.
16. Castels, M (2019) *The Informational city: Information technology, economic restructuring, and the urban-regional process*. Moscow: HSE Publishing House.
17. Kvachev, V. (2019). "From Weberian bureaucracy to networking bureaucracy". Sociological Review 18(2) P. 28-40.
18. Habermas, J. (1993) Relations Between the System and the Life-World in the Conditions of Late Capitalism. THESIS 2(1).
19. Agamben, G. (2011) Homo sacer. State of Emergency. Moscow: Europe.
20. Golikov, A.S., & Tyaglo, V. (2020) "Intangible Work as a Phenomenon and Concept: Status in a World of Insecurity and Research Possibilities" «SOCIOPROSTIR: The Interdisciplinary Online Collection of Scientific Works on Sociology and Social Work», №10, pp. 7-20. DOI: <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2020-10-01>

MAX WEBER AND MODERNITY: MODERNIZATION, RATIONALIZATION, LEGITIMATION

Roman Borysov

*PhD in Sociology science, Senior lecturer, department of Sociology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
e-mail: r.i.borysov@karazin.ua,
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3757-3630>*

The paper reveals the features of sociological theorizing offered by classical sociology, including M. Weber's concept. The thematic directions that became central to the German scholar's sociology are identified: modernization, rationalization, legitimization, etc.; their genesis is analyzed from the point of view of the philosophical (Baden School of Neo-Kantianism) and sociological (G. Simmel's concept of cultural forms) studios. It is emphasized that rationalization, which was first considered by M. Weber, becomes a cross-

cutting theme in sociology up to the end of the twentieth century. Further development of the concept of rationalization takes place within the communicative turn, associated with the name of J. Habermas. The concept of constructing the social, taking into account the meaning that the author puts into his actions, becomes the first attempt of theoretical synthesis in the process of overcoming the methodological crisis in sociological science. M. Weber's sociology offers a departure from the "container approach" in the analysis of society, which was later realized within the world-systemic (A. G. Frank, I. Wallerstein, J. Arrighi, etc.) and synthetic (M. Archer, P. Bourdieu, E. Giddens, P. Sztompka, etc.) concepts. The problematic of a bureaucratization, formulated by M. Weber in the early twentieth century to describe the processes of formation of the modern state, acquires new relevance today in connection with the expansion of the "bureaucratic spirit" to commercial enterprises, built according to the network logic. The tendencies of (self-)management on the part of employees, which are accelerating due to the transition to the remote form of work. The author shows how processes of legitimation, which are necessary for the perception of changes in professional activity, simultaneously contribute to the fragmentation and disintegration of local social spaces.

Key words: M. Weber, the sense, the modernization, the rationalization, the legitimation, the bureaucratization, the network logic, the precarity.

МАКС ВЕБЕР И СОВРЕМЕННОСТЬ: МОДЕРНИЗАЦИЯ, РАЦИОНАЛИЗАЦИЯ, ЛЕГИТИМАЦИЯ

Роман Борисов

кандидат социологических наук, старший преподаватель кафедры социологии Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: r.i.borysov@karazin.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3757-3630>

В статье раскрываются особенности социологического теоретизирования, которые предлагает классическая социология, в том числе концепция М. Вебера. Определены тематические направления, которые стали центральными для социологии немецкого ученого: модернизация, рационализация, легитимация и др.; анализируется их генезис с точки зрения современных М. Веберу философских (Баденская школа неокантианства) и социологических (концепция культурных форм Г. Зиммеля) студий. Подчеркивается, что рационализация, которая с социологической точки зрения была впервые рассмотрена М. Вебером, стала сквозной темой для социологии вплоть до конца XX века. Дальнейшее развитие концепции рационализации совершается в пределах коммуникативного поворота, связанного с именем Ю. Хабермаса. Акцентируется, что концепция конструирования социального с учетом смысла, который вкладывает автор в свои действия, становится первой попыткой теоретического синтезирования в процессе преодоления методологического кризиса в социологической науке. Уточняется, что социология М. Вебера предлагает отход от «контейнерного подхода» в анализе общества, который в дальнейшем был реализован в пределах мир-системной (А. Г. Франк, И. Валлерстайн, Дж. Арриги и др.) и синтетической (М. Арчер, П. Бурдьё, Э. Гидденс, П. Штомпка и др.) концепций. Проблематика бюрократизации, сформулированная М. Вебером в начале XX века для описания процессов становления современного государства, приобретает сегодня новую актуальность в связи с расширением «бюрократического духа» на коммерческие предприятия, построенные согласно сетевой логике. Анализируются тенденции усиления (само)менеджмента со стороны наемных сотрудников, которые ускоряются в связи с переходом к дистанционной форме труда. Автор показывает, каким образом процессы легитимации, необходимые для восприятия изменений в профессиональной деятельности, одновременно способствуют фрагментации и распаду локальных социальных пространств.

Ключевые слова: М. Вебер, смысл, модернизация, рационализация, легитимация, бюрократизация, сетевая логика, прекарность.